

ГОЛІКОВА

Олена,

професор кафедри філософії,
історичних і соціальних дисциплін
Харківського національного

аграрного

університету ім. В. В. Докучаєва

golikova.elm@gmail.com

(м. Харків)

**ТРАНСФОРМАЦІЯ НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД
ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВО В 30-Х РР. ХХ СТ.: НА
ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. В. В. ДОКУЧАЄВА**

Метою публікації є вивчення сутності і наслідків реформи з розукрупнення сільськогосподарських ЗВО на прикладі Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Досліджено трансформацію державних поглядів на підготовку кадрів для сільського господарства і лісівництва, яка відбулась відповідно до радикальних доктрин радянського керівництва на межі 20–30-х рр. ХХ ст. Показано, що в процесі розукрупнення порушено принципи освітньої і науково-дослідної роботи, розроблені очільником навчального закладу професором В. В. Докучаєвим в першій половині 90-х рр. ХІХ ст. Доведено, що результатом реформування сільськогосподарських ЗВО стали: зміна організаційної структури, ліквідація багатoproфільності закладів та універсальності освіти, репресії проти науково-педагогічних кадрів, руйнування сформованих наукових шкіл, нестача науково-педагогічних кадрів, слабкість матеріальної бази.

***Ключові слова:** Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва, вища сільськогосподарська освіта, розукрупнення ЗВО, універсальна сільськогосподарська освіта, вузька спеціалізація.*

**TRANSFORMATION OF SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL
PRINCIPLES OF ACTIVITY OF AGRICULTURAL INSTITUTIONS OF
HIGHER EDUCATION IN THE 1930's. XX CENTURY: ON THE EXAMPLE
OF KHARKIV NATIONAL AGRICULTURAL UNIVERSITY NAMED
AFTER V. V. DOKUCHAYEV**

The purpose of the publication is to study the essence and consequences of the downscaling reform of higher education agricultural institutions on the example of Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchayev. The transformation of state views on training for agriculture and forestry, which took place in accordance with the radical doctrines of the Soviet leadership at the turn of the 20-30s of the twentieth century. It is shown that in the disaggregation process the principles of educational and research work developed by the head of the educational institution Professor V. V. Dokuchayev in the first half of the 90s of the XIX century are violated. It is generalized that the results of downscaling turned out to be destructive for the Kharkiv Agricultural Institute as a center of agricultural education and scientific innovations. It is proved that the reform of agricultural higher education institutions resulted in: change of organizational structure, elimination of multidisciplinary institutions and universality of education, repressions against scientific and pedagogical staff, destruction of formed scientific schools, lack of scientific and pedagogical staff, loss of education quality, weakness of material base. It is concluded that radical reforms may not always give the expected impetus to the development of education, science and the system of higher education institutions in general. Especially if the reorganization is accompanied by intimidation or repression against research and teaching staff. In such cases, the reform may result in the destruction of scientific schools and traditions decades that also take a long time to restore.

Key words: *Kharkiv national agricultural university named after V. V. Dokuchaiev, higher agricultural education, unbundling of higher education institutions, universal agricultural education, narrow specialization.*

Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва є найстарішим галузевим ЗВО України. Його минуле належить до унікальних сторінок сільськогосподарської освіти і науки, адже протягом понад двох сторічч безперервного розвитку він функціонував на території різних держав, під впливом культурних і освітніх традицій різних народів. У 1816–1914 рр. навчальний заклад знаходився на території підросійської Польщі – спочатку в Маримонті, неподалік Варшави, а протягом 1862–1914 рр. – у Ново-Олександрії (зараз – Пулави) Люблінської губернії. Евакуація інституту з Польщі до

Харкова на початку Першої світової війни поклала початок перетворенню його на провідний український центр сільськогосподарської освіти і галузевої дослідної справи. Політичні та соціально-економічні зміни в житті Польщі, Росії та України були чинниками, які істотно впливали на формування засадничих принципів наукової, навчальної та дослідної роботи ЗВО.

Протягом свого 200-річного існування навчальний заклад зазнав декілька серйозних реорганізацій. За часів розташування ЗВО на території Польщі організаційні зміни, насамперед, були зумовлені завданнями розвитку економіки місцевого краю та імперії взагалі. Водночас вони віддзеркалювали тогочасні результати боротьби російського уряду з польським національно-визвольним рухом.

Дослідження становлення і розвитку інституту в Польщі надає можливість звернутись до витоків формування системи вищої освіти і галузевої дослідної справи. Протягом 20-ти років Інститут у Маримонті був першим і єдиним аграрним ЗВО в Російській імперії. Досвід його функціонування послугував зразком для відкриття Гори-Горецької землеробської школи як другого в імперії вищого сільськогосподарського навчального закладу (від 1848 р. – Землеробський інститут) [1, с. 24–26]. У цілому, діяльність інституту в Польщі можна схарактеризувати як складну взаємодію протилежно спрямованих процесів. З одного боку, розвиток освіти і науки за зразком перших європейських вищих сільськогосподарських шкіл, з урахуванням національних польських традицій. З другого, поступова, але невпинна русифікація інституту, яка спричинила відторгнення патріотичною польською громадськістю російського ЗВО в Польщі. З третього, послаблення уваги російських урядовців до навчальних, наукових і фінансових потреб інституту в умовах перманентної боротьби з польським революційним рухом – аж до висунення ідеї щодо закриття інституту та улаштування на його місці середнього промислового училища [2, с. 47].

За обставин ймовірної ліквідації навчального закладу у Ново-Олександрії у першій половині 90-х рр. XIX ст. його очолив професор кафедри геології та

палеонтології Санкт-Петербурзького університету, дійсний статський радник В. В. Докучаєв (1846–1903 рр.). Унікальні теоретичні знання вченого, помножені на властивий йому винятковий прагматизм, уможливили реалізацію складних наукових та організаційних ідей. За його керівництва в інституті було здійснено широку реорганізацію, значення якої виходило далеко за межі цього галузевого закладу освіти в Польщі.

Професор В. В. Докучаєв отримав світове визнання як основоположник сучасного наукового ґрунтознавства. Академік В. І. Вернадський ставив свого вчителя і друга В. В. Докучаєва в один ряд з найвизначнішими ученими ХІХ ст. «І разом з тим, – засвідчив Володимир Іванович, – це була особистість, яка вмiла хотiти i вмiла досягати своєї мети завдяки особистій колосальній праці та організації роботи інших, ... вмiла згуртовувати навколо себе учнів, пробуджувати наукову думку, організовувати колективну роботу» [3, с. 26]. Сучасні історики науки та галузевого дослідництва із науковою діяльністю професора В. В. Докучаєва пов'язують остаточне завершення формалізації сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань. Рубіжною точкою у цьому процесі стали захист ним докторської дисертації 10 грудня 1883 р. та публікація роботи «Російський чорнозем» [4, с. 6].

Менше відомо про діяльність В. В. Докучаєва як державного діяча. У 1891 р. вчений отримав громадянський чин дійсного статського радника. Його було надано імператором усупереч правилам, за заслуги, за доповіддю міністра народної освіти графа І. Д. Делянова. Із середини ХІХ ст. чин дійсного статського радника отримували чиновники, які визначали курс політики держави. З 1891 р. професор В. В. Докучаєв розробляв проблеми реформування сільськогосподарської освіти при Міністерстві народної освіти і Департаменті землеробства (з 1894 р. – Міністерство землеробства і державних маєтностей). Указом по цивільному відомству від 15 березня 1895 р. В. В. Докучаєва призначено членом Ученого комітету Міністерства землеробства і державних маєтностей [5, оп. 3, спр. 98, арк. 108]. До виконання своїх новаторських завдань він долучив інших учених і державних діячів високого рангу:

професорів О. В. Советова, Д. І. Менделєєва, О. М. Енгельгарда, міністра землеробства і державних маєтностей О. С. Єрмолова, міністра народної освіти І. Д. Делянова та ін. Їхня допомога в пошуку управлінських рішень, розв'язанні адміністративних завдань надавала подвижницькій праці В. В. Докучаєва загальнодержавного значення.

Водночас результати діяльності ЗВО в Ново-Олександрії переконали російських чиновників у користі вищої сільськогосподарської і лісівничої освіти для економіки держави. Узгоджені з найвищими російськими урядовцями, затверджені імператором, ці базові принципи наукової підготовки агрономів і лісівників стали прикладом для організації нових або реформування вже існуючих сільськогосподарських ЗВО [6, с. 51]. Докучаєвська програма з реформування вищої сільськогосподарської освіти поєднувала універсальну природознавчу підготовку з ґрунтовою практикою, що становило фундамент т. з. старої сільськогосподарської школи. З Ново-Олександрійського інституту вийшла ціла плеяда визначних учених-дослідників, зокрема: ґрунтознавець академік М. О. Димо (1873–1959 рр.), селекціонер-рослинник академік В. Я. Юр'єв (1879–1962 рр.), соратник академіка М. І. Вавілова учений-генетик професор Б. А. Вакар (1890–1976 рр.), геоботанік і зоолог професор Г. М. Крепс (1896–1944 рр.), дослідник лісових культур, організатор лісонасінневої справи, лісових і плодово-ягідних розсадників в Україні професор І. О. Яхонтов (1874–1957 рр.) та ін.

У 2020 р. виповнилось 90 років, як унаслідок реформи з розукрупнення ЗВО зі складу тодішнього Харківського сільськогосподарського інституту (далі – ХСГІ) було виведено факультети і кафедри, на основі яких створили нові спеціалізовані ЗВО та НДІ, а сам заклад освіти перейменували в Харківський інститут зернових культур у складі одного агрономічного факультету. З-поміж багатьох різнопланових перетворень радянської доби ця реорганізація мала однозначно руйнівні наслідки для навчального закладу.

Метою публікації є вивчення сутності і наслідків реформи з розукрупнення сільськогосподарських ЗВО на прикладі ХСГІ–ХНАУ. Автор прагне дослідити

трансформацію державних поглядів на підготовку кадрів для сільського господарства та лісівництва, яка відбулась відповідно до радикальних доктрин радянського керівництва на межі 20–30-х рр. ХХ ст.

Наведена проблема не отримала самостійного комплексного вивчення у вітчизняній історіографії. Деякі аспекти цього питання порушено у монографічних дослідженнях з історії ХНАУ [6, с. 90-94; 7, с. 17-18; 8, с. 86].

Тривалий час на заваді неупередженого висвітлення цієї проблеми стояли сформовані ще за часів тоталітаризму ідеологеми, які відносили політику розукрупнення ЗВО до розряду так званих «більшовицьких викривлень», хибні результати яких начебто було виправлено радянською владою у подальшому. Такий легковажний підхід нівелює важкі наслідки реформи 1930 р. для ХСПГ–ХНАУ.

Сьогодні дослідниками оприлюднено чимало нових архівних свідчень, комплексне вивчення яких дозволяє безпристрасно дослідити зміст і результати реформи вищої школи 1930 р. як для самого закладу освіти, так і для вищої сільськогосподарської школи України в цілому. Серйозну спробу об'єктивного аналізу деяких аспектів цього питання з використанням архівних документів, що зберігаються в ХНТУСГ та НТУ «ХП», здійснив історик Б. Г. Москальов [9].

Джерельною базою нашої роботи є документи з Державного архіву Харківської області та архіву ХНАУ. В окремому фонді ДАХО зібрано матеріали з історії Харківського СГІ у 20-х–60-х рр. ХХ ст. (Фонд Р-1148 «Харківський ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарський інститут ім. В. В. Докучаєва»; 1922–1966 рр.) [10]. Однак матеріали офіційного діловодства інституту за 1922–1929 рр. повністю втрачено в роки Другої світової війни, про що є відповідний запис у матеріалах Фонду Р-1148, а матеріали за 1930-ті роки побіжно відображають розвиток закладу на етапі реалізації реформи з його розукрупнення.

Важливим джерелом дослідження є документи з історії становлення Харківського національного технічного університету сільського господарства

імені Петра Василенка (Фонд Р-5945 «Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства», 1930–1971 рр.) [11]. Інформація з історії ХСГІ–ХНАУ зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Ідеться про Фонд 27 «Державний агропромисловий Комітет Української РСР (Держагропром), м. Київ»; 1919–1991 рр. [12] та Фонд 166 «Міністерство народної освіти УРСР України»; 1918–2003 рр. [13]. Інші документи залучено з оприлюднених джерел.

Після перебазування до Харкова керівництву Ново-Олександрійського інституту за директорства професора О. О. Алова (1872–1938 рр.) з великими труднощами вдалося налагодити навчальний процес. На 1 січня 1915 р. на двох відділеннях інституту нараховувалося 442 студенти (255 – на сільськогосподарському, 187 – на лісівничому). Але у повному обсязі роботу ЗВО відновили після звільнення міста від денікінської окупації. Станом на 1 січня 1920 р. професорсько-викладацький колектив інституту нараховував 146 осіб [6, с. 69].

У середини 1920-х рр. багатьох учених-аграрників захопила ідея щодо створення на базі Харківського інституту сільського господарства і лісівництва єдиного навчально-науково-дослідного центру (комбінату) – Української академії сільськогосподарських наук. Проектом будівельного плану нових навчальних корпусів і будинків інституту, складеному 1929 р., було передбачено формування нової структури навчального закладу. До складу ЗВО мали увійти 11 факультетів: 1) агрономічний, або організаційний, із трьома відділами – зернового господарства; технічних культур; садівництва і городництва, декоративних рослин і декоративного ландшафту, виноградарства і хмелярства, 2) агрономічно-технічний із трьома відділами – селекції; ентомології та фітопатології (захист рослин); бджільництва і шовківництва; 3) агрохімії та ґрунтознавства з двома секціями – агрохімічною; ґрунтознавчою; 4) зоотехнічний з чотирма відділами – великої рогатої молочної худоби; м'ясної справи; конярства; рибного господарства; 5) механізації сільського господарства з трьома секціями – сільськогосподарських машин, тракторизації,

сільськогосподарської електрифікації; 6) агроекономічний; 7) інженерний з п'ятьма відділами – меліорації; гідротехніки; експлуатації гідротехнічних споруд; організації сільськогосподарських територій; сільськогосподарського будівництва; 8) сільськогосподарських технологій із трьома відділами – технології м'ясної промисловості; молочної промисловості; переробки плодів і овочів; 9) лісівничий із трьома секціями – лісгосподарською; лісомеліоративною; лісоекономічною; 10) робітфак; 11) агропедагогічний [10, оп. 11, спр. 13, арк. 30]. Структуру академічного закладу було розроблено з погляду на необхідність підготовки спеціалістів для усіх галузей сільгоспвиробництва і переробки сільгосппродукції, а також для науково-дослідної роботи. Будівництво академії було включено до першого п'ятирічного плану з виділенням потрібного фінансування [13, оп.6, спр. 4111, арк. 96]. Розпочались підготовчі роботи неподалік навчально-дослідного господарства інституту на Павловому полі.

Однак грандіозні плани залишилися на папері. Нові експерименти в галузевій освіті, а саме – розукрупнення інститутів, унеможливило реалізацію масштабного проекту по створенню єдиного сільськогосподарського навчально-науково-дослідного комбінату.

Початок кампанії з розукрупнення ЗВО з метою впровадження галузевої децентралізації поклав липневий (1928 р.) пленум ЦК ВКП(б). У цілому липневий пленум висунув курс на максимальне пристосування вищої технічної освіти до безпосередніх потреб господарства. Для швидкого подолання різкої нестачі кадрів керівництво країни вирішило пожертвувати якістю навчання. Рішення пленуму пропагували ідею щодо відмирання багатoproфільних закладів освіти у період так званої «соціалістичної реконструкції» [14, с. 277, 281, 285]. У листопаді 1929 р. пленум ЦК ВКП(б) ухвалив резолюцію «Про виконання рішень липневого (1928 р.) пленуму ЦК про підготовку технічних кадрів», у якій зазначено, що підготовка кадрів не відповідає наявним темпам індустріалізації та соціалістичного переобладнання сільського господарства [15, с. 568–576].

Як результат, рішення пленумів загострили боротьбу між прихильниками класичної «німецької», або «європейської», моделі освіти і прибічниками вузькоспеціалізованої «американської» системи навчання. Стрижнем «німецької» моделі була ідея багатопредметного навчання, що дозволяло випускникам ЗВО із широкою теоретичною підготовкою працювати у багатьох галузях. Як більш прагматична, «американська» система була розрахована на швидку підготовку кадрів для конкретних, вузьких спеціальностей. Урешті-решт, у вищому державному та партійному керівництві взяли гору прихильники «вузької спеціалізації».

З метою наближення закладів освіти до господарських об'єктів було створено Головне управління вищих і середніх технічних навчальних закладів (Головвтуз), а керівництво підготовкою кадрів передано відповідним Наркоматам. Галузево-відомче управління забезпечувало пришвидшену інтеграцію освіти в планову адміністративно-командну систему управління, яка формувалася.

У зв'язку з реалізацією такої політики Харківський сільгоспінститут зазнав докорінної реорганізації. 28 червня 1930 р. інститут було передано в підпорядкування Наркомату землеробства СРСР. Із його складу вивели деякі факультети і кафедри, на основі яких створили нові спеціалізовані навчальні заклади та науково-дослідні інститути, а сам заклад освіти перейменували в Харківський інститут зернових культур у складі одного агрономічного факультету. Такими діями інституту було завдано великих збитків – порушено матеріально-технічну базу, знецінено апробований досвід навчальної та наукової роботи, переведено до інших установ фахових працівників тощо.

23 липня 1930 р. Центральний виконавчий комітет і Раднарком СРСР прийняли спільну Постанову № 40/237 «Про реорганізацію вищих навчальних закладів, технікумів і робочих факультетів», якою узаконено передачу технічних ЗВО у підпорядкування відповідних галузевих наркоматів [16]. Також цією постановою затверджено виокремлення зі складу існуючих ЗВО деяких структурних підрозділів та створення на їхній базі самостійних закладів

вищої освіти. Зокрема, документом за підписом голови ЦВК СРСР М. І. Калініна створено Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства (нині – ХНТУСГ імені Петра Василенка) на базі відділень механізації та електрифікації Харківського і Полтавського сільськогосподарських інститутів [10, оп. 1, спр. 1, арк. 1–2].

Сучасні історики аграрної освіти і науки фундатором (інколи – ініціатором або директором) теперішнього ХНТУСГ імені Петра Василенка називають професора О. О. Алова. Дійсно, з 1930 р. він виконував обов'язки помічника директора новоствореного ХІМЕСГ і був деканом інженерно-агрономічного факультету.

Проте сам Олександр Олексійович був принциповим противником розукрупнення Харківського сільськогосподарського інституту – закладу, у якому він почав працювати 1900 р. на посаді ад'юнкт-професора кафедри сільськогосподарських машин і знарядь. Крім курсів «Учення про сільськогосподарські машини та знаряддя» і «Двигуни внутрішнього згоряння», він викладав курси із сільськогосподарського будівництва та гідротехніки, а також основи вищої математики і механіки. У 1906 р. його було затверджено у званні професора; протягом 1900–1938 рр. він завідував кафедрою, а в 1915–1922 рр. був директором інституту. Професор О. О. Алов особисто дуже багато зробив для відновлення навчального процесу після евакуації інституту з Пулав до Харкова. Саме за його директорства, у 1917 р. було відкрито Вищі жіночі курси (ВЖК), офіційними засновниками яких виступили 48 викладачів Ново-Олександрійського інституту, зокрема професори П. Ф. Бараков, І. С. Телетов, Г. Ф. Арнольдї, О. В. Палладін, О. М. Челінцев, І. К. Тарнані, С. М. Муравлянський, М. В. Цингер та ін. [8, с. 80–81].

Більшовицьку революцію статський радник, кавалер орденів Святої Анни 3-го ступеня та Святого Станіслава 2-го ступеня професор О. О. Алов не прийняв. У період денікінської окупації 1919 р. був обраний до Харківської міської думи, за що його було засуджено більшовиками 1921 р. до трьох років громадсько-примусових робіт без утримання під вартою. Покарання відбував за

місцем основної роботи на посаді в. о. директора інституту. Восени 1921 р. на загальних зборах обраний першим деканом агрономічного факультету. Але вже 1922 р. був змушений залишити цю посаду, як і трохи раніше залишив посаду директора інституту [9, с. 98]. Із 1922 р., через матеріальні негаразди, за сумісництвом почав працювати у Харківському технологічному інституті (нині – НТУ «ХП»).

У 1928 р. професор О. О. Алов очолив засновану в Харківському сільгоспінституті з його ініціативи науково-дослідну кафедру сільськогосподарського машинобудування. Того ж року за його ініціативою у Харкові створено НДІ сільськогосподарського машинознавства та машинобудування (з філіями в Києві та Одесі), який згодом було реорганізовано в Український науковий інститут сільгоспмашинобудування (УНІСГОМ).

Життєвий шлях Олександра Олексійовича увірвався в стінах Харківського сільгоспінституту – він раптово помер 13 листопада 1938 р. у своєму кабінеті на кафедрі.

Незважаючи на колосальний внесок професора О. О. Алова в розвиток сільськогосподарської освіти і галузевого дослідництва, сучасні спеціалісти-аграрники знають про нього небагато. Документи, передані після смерті вченого в листопаді 1938 р. його вдовою Ганною Леонідівною до архіву тодішнього ХСПІ, утрачено в роки Другої світової війни. Імовірно, саме втратою документів можна пояснити ті малообґрунтовані, переважно схвальні висновки, що містяться в наукових публікаціях стосовно діяльності професора О. О. Алова як фундатора ХІМЕСГ, без аналізу власної позиції вченого щодо політики розукрупнення ЗВО.

Реформування вищої школи почалося 1930 р. Очоловав перебудову вищої сільськогосподарської освіти заступник наркома земельних справ СРСР з кадрів М. І. Єжов. Сьогодні про нього знають насамперед як про очільника Наркомату внутрішніх справ СРСР, під керівництвом якого відбувались масові репресії 1937–1938 рр., відомі під назвою «Великий терор» або «єжовщина».

Після проголошення в листопаді 1929 р. пленумом ЦК ВКП(б) курсу на суцільну колективізацію більшовицькі стратеги вдалися до посилення централізованого управління сільським господарством. 7 грудня 1929 р. було створено об'єднаний Наркомат землеробства СРСР зі збереженням республіканських Наркоматів землеробства, що існували раніше. Керівником Наркомзему СРСР ще раніше було затверджено Я. А. Яковлева, а 15 грудня призначили його заступників, одним із яких став М. І. Єжов (на посаді був до листопада 1930 р.). Як керівник сектора кадрів у Наркомземі СРСР, він мав вести облік, підготовку і розподіл спеціалістів сільгоспвиробництва.

Розпочата в СРСР суцільна колективізація вимагала пришвидшеної підготовки великої кількості спеціалістів. Потрібно було різко збільшити кількість агрономів, інженерів, зоотехніків, землевпорядників, економістів для управління створюваними «ударними темпами» колгоспами. Вважалось, що великі усупільнені господарства потребуватимуть не фахівців-універсалів, яких випускали сільськогосподарські ЗВО в попередні роки, а вузьких спеціалістів для окремих галузей виробництва: наприклад, не просто тваринників, а конярів, вівчарів, птахівників, що на практиці означало докорінну зміну структури закладів освіти та системи викладання в них.

На нараді директорів сільськогосподарських навчальних закладів у серпні 1930 р. М. І. Єжов розкритикував Сільськогосподарську академію імені А. К. Тимірязєва, назвавши її «гігантом за формою» та «кустарним вищим навчальним закладом» за змістом, що на 20-ти факультетах готував «мізерну кількість робітників окремих спеціальностей і по суті – всезнайок». «Такі працівники, – заявив М. І. Єжов, – які знають усе, а насправді – нічого не знають, великому механізованому господарству не потрібні» [17]. Як результат, із виведених зі складу Тимірязєвської академії структурних підрозділів створено п'ять нових навчальних закладів.

Відповідно до урядових рішень у країні нищили універсальні багатопрофільні ЗВО. На їх місці створювали спеціалізовані заклади, покликані обслуговувати окремі галузі виробництва. Було розпочато створення так званих

«агрокомбінатів» шляхом об'єднання окремих галузевих закладів освіти або НДІ з великими радгоспами.

До середини 1930-х рр. в СРСР замість колишніх 25-ти універсальних ЗВО було створено 84 спеціалізованих інститути [18, с. 39]. Традиційну лекційно-практичну систему замінено новими колективістськими методами навчання, зокрема «бригадно-лабораторним методом»; скорочено термін навчання. Стояло завдання різкого збільшення в 1930 р. – у два-три рази – набору студентів. Нова модель вимагала суворого дотримання класового підходу до формування контингенту, недопущення «засміченості» закладів вищої освіти представниками непролетарських верств населення (не менше 75 % першокурсників мали бути робочими і колгоспниками, якщо не самі, то за походженням).

Діяльність поспішно реформованих сільськогосподарських ЗВО істотно утруднювали або взагалі унеможлилювали відсутність нових навчальних програм і планів, брак приміщень, скупченість великого загалу студентів в аудиторіях і гуртожитках, відсутність викладачів. Усе це негативно позначилося на якості підготовки спеціалістів.

Такі нововведення викликали серйозні заперечення з боку професорсько-викладацького складу і керівництва багатьох галузевих ЗВО. Учені-аграрники наголошували, що реформа з розукрупнення інститутів призведе до зникнення вищої школи взагалі, перетворення вищих навчальних закладів на середні технічні школи.

У пошуках винних більшовики вдалися до репресій. У 1930 р. заарештували велику групу відомих фахівців центральних господарських відомств. Одним з них був визнаний економіст, засновник теорії великих циклів економічної кон'юнктури професор М. Д. Кондратьєв. Директора Кон'юнктурного інституту Наркомату фінансів СРСР у 1922–1928 рр., керівника управління сільськогосподарської економіки і політики Наркомату землеробства СРСР, професора Московської сільськогосподарської академії імені А. К. Тимірязєва звинуватили в керівництві вигаданою підпільною

організацією «Трудова селянська партія» («ТСП»), яка займалася, за версією чекістів, підготовкою селянських повстань і шкідництвом у сільському господарстві [19, с. 69]. До боротьби репресивних органів з ученими долучився заступник наркома землеробства з кадрів М. І. Єжов. У статті «Кондратьєвщина у боротьбі за кадри», надрукованій в журналі «Соціалістична реконструкція сільського господарства» в жовтні 1930 р., він зазначив, що буржуазна професура розвинула «шалений наступ» проти підготовки пролетарських фахівців, реформи вищої школи і створення вузькоспеціалізованих навчальних закладів [20, с. 7]. Серед інших «шкідників» М. І. Єжов назвав професора Московської сільськогосподарської академії О. Г. Дояренка як «одного з найвідоміших вождів правої професури». Олексій Григорович відверто визнавав, що розукрупнення сільськогосподарських ЗВО – це ліквідація вищої школи, і що вузька спеціалізація забезпечує підготовку не високоосвічених фахівців, а пересічних техніків.

Іншим «шкідником» було визначено професора Білоруської сільськогосподарської академії А. С. Саноцького, під чийм керівництвом професор О. О. Алов працював протягом 1907–1911 рр., коли Антон Степанович був директором Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва. Учень і колега В. В. Докучаєва, А. С. Саноцький, стверджував, що вища школа має надавати широку енциклопедичну освіту, адже селянське господарство є складним організмом, який вимагає виявлення ґрунтовних загальних знань [20, с. 9].

На думку М. І. Єжова, відстоювання ідеї універсальної сільськогосподарської освіти було проявом однієї з форм шкідництва «старих спеціалістів». Боротьба за вузькоспеціалізовані заклади освіти вимагала, на його переконання, «остаточного викорінення кондратьєвщини».

Незабаром професори М. Д. Кондратьєв, О. Г. Дояренко, О. В. Чаянов – директор НДІ сільськогосподарської економіки і політики Наркомату землеробства СРСР, О. М. Челінцев – працівник експертної ради ЦСУ СРСР, у 1908–1919 рр. – професор Ново-Олександрійського інституту в Харкові – та

багато інших учених були засуджені до різних строків ув'язнення і заслання на закритих судових процесах [21, с. 12–13]. Чекісти з ОДПУ СРСР і ДПУ УСРР довели громадській думці «свідому контрреволюційну помилковість» поглядів О. В. Чайнова та М. Д. Кондратьєва про поступовість у проведенні модернізації радянської економіки та повсюдно виявляли відвертих і прихованих чайновців [21, с. 10].

Погляди противників більшовицької реформи поділяв професор О. О. Алов. У доповіді «Інженерно-технічна база сільськогосподарської освіти» на засіданні сільськогосподарської секції науково-технічного товариства Наркомосвіти УСРР (тези доповіді надруковано в журналі «Сільськогосподарська освіта») він наполягав на збереженні універсалізації та комплексного розвитку сільськогосподарської освіти і підтримав плани директора сільгоспінституту О. В. Ходака щодо реорганізації інституту і створення єдиного сільськогосподарського навчально-науково-дослідного комбінату – Української сільськогосподарської академії [9, с. 101]. Директора Харківського сільгоспінституту в 1929–1932 рр. О. В. Ходака та його дружину репресовано. На сьогодні матеріалів про його життя майже не маємо.

В Україні репресіям було піддано керівний склад Наркомзему та його структур. Арештів зазнали представники старих сільськогосподарських шкіл, у т. ч. професори Харківського сільськогосподарського інституту С. М. Тумановський, В. П. Шелекет – колеги професора О. О. Алова. Для залякування застосовували цілий арсенал засобів: від тиску з використанням ЗМІ до звільнення з роботи й арешту незгодних з реформою. Чекісти вибудували версію, що нібито до 1930 р. в УСРР було створено 17 окружних філій так званої «Трудової селянської партії». Арешти відбувалися двома «хвилями»: у жовтні–грудні 1930 р. та у лютому–березні 1931 р. Загальна кількість засуджених в Україні за справою «ТСП» становила 144 особи, з них 14 – науково-педагогічні працівники [21, с. 15–16].

Опір харківських учених більшовицькій реформі було подолано. Професора О. О. Алова, як і інших представників старої науково-педагогічної

інтелігенції, які виступали проти більшовицької політики з розукрупнення ЗВО, змусили взяти участь у її реалізації. Рішенням Головпрофосвіти УСРР від 3 липня 1930 р. О. О. Алова призначили помічником директора у ХІМЕСГ.

Масштаб особистості вченого дозволяв радянській владі легалізувати в очах громадськості нищення класичних сільськогосподарських ЗВО і запровадження вузькогалузевої освіти. Водночас досвід організаційної, педагогічної, наукової та громадської роботи професора О. О. Алова мав виняткове значення у вирішенні проблеми добору науково-педагогічних кадрів та організації набору студентів до новоствореного ЗВО.

Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства було засновано на основі структурних підрозділів ХСГІ: кафедри механізації та електрифікації сільськогосподарського виробництва, якою професор О. О. Алов керував з 1900 р., і науково-дослідної кафедри сільськогосподарського машинобудування, створеної ним 1928 р. А отже, до нового закладу вищої освіти було передано технічне устаткування, навчально-лабораторні бази, навчальні плани, програми тощо.

Останнім часом історики подають процес створення ХІМЕСГ–ХНТУСГ як механічне розділення Харківського сільськогосподарського інституту на два навчальних заклади – Харківський інститут зернових культур і Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства [9, с. 102]. По-перше, такий висновок суперечить наявним архівним документам, які засвідчують, що ХІМЕСГ створено на базі відділень механізації та електрифікації сільськогосподарського виробництва Харківського і Полтавського СГІ (щоправда, архів ХНАУ засвідчує, що до складу ХІМЕСГ було включено також кафедру фізики ХСГІ). По-друге, у 1930 р. зі складу ХСГІ було виведено ще два факультети: лісівничий та інженерно-меліоративний.

Лісівничий факультет, який від 1840 р. був структурним підрозділом ХСГІ, з усім обладнанням у 1930 р. перевели до Києва, де об'єднали з лісоінженерним факультетом Київського СГІ і в такий спосіб створили самостійний Київський лісотехнічний інститут (нині – ННІ лісового і садово-паркового господарства

НУБіП). Професорів ХСГІ О. Г. Марченка, В. Я. Гурського, Б. О. Шустова, О. І. Колесникова та інших заарештовано у справі «Про шкідництво в лісовому господарстві України». Їх несправедливо звинуватили в завищенні віку рубки головного користування та збереженні колишніх поміщицьких лісів і відведенні їх під заповідники, публікації шкідливих статей в журналі «Український лісовод» та ін.

Інженерно-меліоративний факультет ХСГІ у 1930 р. з усім майном і знаряддям переведено до Києва. Там його приєднали до Київського інженерно-меліоративного інституту, створеного на базі виокремлених зі складу Київського СГІ інженерно-меліоративного та культурно-технічного факультетів. У результаті чергових реформ у 1959 р. ЗВО переведено до Рівного та перейменовано на Український інститут інженерів водного господарства (нині – Національний університет водного господарства та природокористування, НУВГП, м. Рівне).

У результаті розукрупнення 1930 р., Харківський сільськогосподарський інститут утратив більшу частину бібліотечних фондів, які розподілили між новоствореними закладами. За розпорядженням Наркомзему УСРР навчально-дослідну ферму «Ново-Олексіївка» було передано Українському тресту овочівництва. Того ж року інститут утратив Чугуєво-Бабчанське лісництво (пізніше перетворене на дослідну базу Чугуєво-Бабчанського лісового технікуму). Як результат, найбільший сільськогосподарський ЗВО залишився без науково-дослідної бази (за інститутом зберіглася лише невелика земельна ділянка «Павлове Поле»).

Практика розділення ЗВО на вузькоспеціалізовані навчальні заклади мала негативні наслідки для вищої сільськогосподарської освіти. Через два роки за розпорядженням уряду розпочалося укрупнення навчальних закладів для повернення до наявної раніше системи організації багатoproфільних сільськогосподарських ЗВО. Поворотним моментом в історії вищої школи стала Постанова ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. «Про навчальні програми та режим у вищій школі і технікумах». Було відновлено традиційну структуру

закладів вищої освіти з факультетами і кафедрами, уточнено спеціальності, відновлено «тверді» навчальні плани, скасовано бригадно-лабораторний метод, усунуто дрібність спеціальностей, відновлено лекції, а також практичні та лабораторні заняття під керівництвом викладачів і при обов'язковому контролі професорів, заборонено колективні заліки, уведено зимові і весняні сесії, а на останньому курсі – дипломні роботи. Для всіх вступників до вищих закладів освіти і технікумів запровадили обов'язкові вступні іспити. Усунуто втручання студентських організацій в адміністративно-навчальні розпорядження ректорату, деканатів і кафедр.

Харківський інститут зернових культур 1 лютого 1934 р. отримав стару назву – Харківський сільськогосподарський інститут (до 1930 р. він офіційно називався «Харківський інститут сільського господарства і лісівництва», але в документах і літературі його часто називали «Харківський сільськогосподарський інститут»). Проте лісогосподарську освіту в ХСПІ буде відновлено тільки 1946 р. На підставі наказу Міністерства вищої освіти № 422 від 7 вересня 1946 р. в інституті відновили лісогосподарський факультет. Наказом Міністерства вищої освіти № 611 від 5 травня 1948 р. лісогосподарський факультет реорганізовано в лісомеліоративний, а в 1954/55 навчальному році факультет знову став лісогосподарським.

Здійснена реконструкція дозволила дослідити трансформацію державних поглядів на підготовку кадрів для сільського господарства і лісівництва, яка відбулась відповідно до радикальних доктрин радянського керівництва на межі 20-30 рр. ХХ ст. Показано, що в процесі розукрупнення ХСПІ порушено принципи освітньої і науково-дослідної роботи, розроблені очільником закладу в першій половині 90-х рр. ХІХ ст. професором В. В. Докучаєвим. Історія Харківського сільгоспінституту початку 1930-х рр. надає беззаперечні докази жорсткої війни радянського керівництва проти науково-педагогічних шкіл і кадрів, сформованих за класичними традиціями дореволюційних закладів вищої сільськогосподарської освіти. Результати розукрупнення виявилися руйнівними для ХСПІ як центру сільськогосподарської освіти та наукових

інновацій. Доведено, що результатом реформування сільськогосподарських ЗВО стали: зміна організаційної структури, ліквідація багатопрофільності закладів та універсальності освіти, репресії проти науково-педагогічних кадрів, руйнування сформованих наукових шкіл, нестача науково-педагогічних кадрів, втрата якості освіти, слабкість матеріальної бази. У подальшому негативні результати реорганізації ЗВО переконують більшовицьких лідерів у необхідності відновлення у загальних рисах дореволюційної моделі вищої школи. Лісогосподарський факультет в ХСПІ було відновлено в 1946 р.

Отже, далеко не завжди докорінні реформи можуть надавати очікуваного імпульсу розвитку освіти, науки та системі закладів вищої освіти взагалі. Тим більше, якщо реорганізацію супроводжують залякування чи репресії проти науково-педагогічних працівників. У таких випадках результатом реформування може бути руйнація наукових шкіл і традицій, які формувалися протягом десятиріччя і на відновлення яких також потрібно багато часу.

Список використаних джерел та літератури

1. Ульяновченко О.В., Голікова О.М., Василішин С.І. Внесок Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва у формування сучасної системи аграрної освіти і науки: до 200-річчя першого набору студентів: монографія. Харків: Вид-во ТОВ «Стильна типографія», 2020. 157 с. URL : <http://dspace.knau.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2044> (дата звернення : 25.18.2020).

2. Скворцов А. И. Деятельность В. В. Докучаева как преобразователя Ново-Александровского института. Памяти проф. В. В. Докучаева. Санкт-Петербург: Тип. Скороходова, 1904. С. 44–51. [Кружок любителей естествознания, сельского хозяйства и лесоводства при Ново-Александровском ин-те].

3. Вернадский В. И. Страница из истории почвоведения: Памяти В. В. Докучаева. *Научное слово*. Москва. 1904. № 6. С. 5–26. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_eav/cgiirbis_64.exe?&I21DBN=EAV&P21DBN=EAV&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000188 (дата звернення: 12.09.2020)

4. Вергунов В. А. Научно-организационные заветы функционирования сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина XIX ст. – початок ХХІ ст.). Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.07. Переяслав-

https://drive.google.com/file/d/1oX6mNHJbMqNeI78Yt5_1iAISbYw4JeN/view

(дата звернення: 10.10.2020)

5. Ново-Олександрійський інститут сільського господарства і лісівництва. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 699. 151 од. зб., 1816–1919 рр.

6. Фурсенко И. Д. Харьковский ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственный институт имени В.В. Докучаева: очерки истории. Київ : Урожай, 1968. 168 с.

7. Киричок Р.І., Голікова О.М., Гриценко З.І. Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва. 1816–2006: нарис. Харків : Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2006. 367 с.

8. Голікова О.М., Кравцов А.І., Киричок Р.І. Історія Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва. Харків : Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2011. 544 с.

9. Москальов Б. Г. Професор О. О. Алов і справа харківських професорів. *Реабілітовані історією. Харківська область*. Книга перша. Ч. 1. ДП «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії “Реабілітовані історією”». Київ; Харків: Оригінал, 2005. С. 97–103.

10. Харківський ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарський інститут ім. В. В. Докучаєва. *ДАХО*. Ф. Р-1148, 1535 од. зб., 1922–1966 рр.

11. Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства. *ДАХО*. Ф. Р-5945, 867 од. зб., 1930–1971 рр.

12. Державний агропромисловий Комітет Української РСР (Держагропром), м. Київ. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)*, м. Київ. Ф. 27, 67402 од. зб., 1919–1991 рр.

13. Міністерство народної освіти УРСР. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)*, м. Київ). Ф. 166, 41700 од. зб., 1918–2003 рр.

14. Как ломали НЭП. Стенограммы пленумов ЦК ВКП(б) 1928–1929 гг. В 5-ти т. Том 2. Пленум ЦК ВКП(б) 4–12 июля 1928 г. Редакционная коллегия тома: В. П. Данилов, О. В. Хлевнюк, А. Ю. Ватлин (ответственные редакторы), Е. Е. Кириллова, Л. Н. Малашенко. Москва: МФД, 2000. 719 с., ил.

15. Как ломали НЭП. Стенограммы пленумов ЦК ВКП(б) 1928–1929 гг. В 5-ти т. Том 5. Пленум ЦК ВКП(б) 10–17 ноября 1929 г. Редакционная коллегия тома: В. П. Данилов, О. В. Хлевнюк (ответственные редакторы), М. С. Астахова, Г. В. Горская. Москва: МФД, 2000. 703 с., ил.

16. Постановление ЦИК и СНК СССР «О реорганизации высших учебных заведений, техникумов и рабочих факультетов». *Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР за 1930 год*. URL: <https://istmat.info/node/49953> (дата звернення: 5.11.2020)

17. Социалистическое земледелие: газета (29 січня 1930 р. – 2 квітня 1953 р.). 1930. 1 августа.

18. Павлюков А. Е. Ежов. Биография. Москва : Захаров, 2007. 576 с.
19. Агеев А. И. Николай Кондратьев: в жерновах истории. *Кондратьевские волны: к 125-летию со дня рождения Н. Д. Кондратьева*: ежегодник / отв. ред.: Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев. Волгоград: Учитель, 2018. С. 68–83.
20. Ежов Н. И. Кондратьевщина в борьбе за кадры. *Социалистическая реконструкция сельского хозяйства*. 1930. № 9–10. С. 1–12.
21. Справа «Української філії Трудової селянської партії»: зб. документів і матеріалів /упоряд.: Т. Ф. Григор'єва, В. І. Очерятенко. Київ : Головна редколегія «Реабілітовані історією», 2010. 368 с.
22. Мельник О. П. До 200-річчя навчально-наукового інституту лісового і садово-паркового господарства НУБіП України. *Унів. кур'єр*. 2016, 20 лютого. (новини НУБіП України). URL : <http://nubip.edu.ua/node/19813> (дата звернення : 31.01.2020)

References

1. Ulianchenko, O. V., Holikova, O. M. and Vasylishyn, S. I. (2020). *Vnesok Kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu im. V. V. Dokuchaieva u formuvannia suchasnoi systemy ahrarnoi osvity i nauky: do 200-richchia pershoho naboru studentiv*. [Contribution of Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev in the formation of a modern system of agricultural education and science: to the 200th anniversary of the first set of students]. Kharkiv: TOV «Styl'na typohrafiia». 157. <http://dspace.knau.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2044> (last accessed: 25.11.2020). [in Ukrainian].
2. Skvortsov, A. I. (1904). *Deyatel'nost' V. V. Dokuchaeva kak preobrazovatelya Novo-Aleksandriyskogo instituta* [V. V. Dokuchaev's activities as a reformer of the Novo-Alexandria Institute]. *Pamyati prof. V. V. Dokuchaeva* [In memory of prof. V. V. Dokuchaeva]. Saint Petersburg: Tip. Skorohodova. 44–51. [in Russian].
3. Vernadskiy, V. I. (1904). *Stranitsa iz istorii pochvovedeniya: Pamyati V. V. Dokuchaeva* [A page from the history of soil science: In memory of V. V. Dokuchaev]. *Nauchnoe slovo* [Scientific word]. Moscow. 6, 5–26. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_eav/cgiirbis_64.exe?&I21DBN=EAV&P21DBN=EAV&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000188 (last accessed: 12.09.2020). [in Russian].
4. Verhunov, V. A. (2019). *Naukovo-orhanizatsiini zasady funktsionuvannia silskohospodarskoi doslidnoi spravy na terenakh Ukrainy (druha polovyna XIX st. – pochatok XXI st.)* [Scientific and organizational principles of functioning of agricultural research in Ukraine (second half of the XIX century – beginning of the XXI century)]. Doctor's thesis. Pereiaslav-Khmelnytskyi. 595. https://drive.google.com/file/d/1oX6mNHJbMqNeI78Yt5_1iAISbYw4JeN/view (last accessed: 10.10.2020). [in Ukrainian].

5. *Novo-Oleksandriiskyi instytut silskoho hospodarstva i lisivnytstva* [New Alexandria Institute of Agriculture and Forestry]. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (DAKhO), f. 699, od. zb. 151, 1816–1919 rr. [in Russian].

6. Fursenko, I. D. (1968). *Harkovskiy ordena Trudovogo Krasnogo Znameni selskohozyaystvennyiy institut imeni V. V. Dokuchaeva: ocherki istorii* [Kharkov Order of the Red Banner of Labor Agricultural Institute named after V. V. Dokuchaeva: essays on history]. Kyiv. 168. [in Russian].

7. Kyrychok, R. I., Holikova, O. M. and Hrytsenko, Z. I. (2006). *Kharkivskiy natsionalnyi ahrarnyi universytet imeni V. V. Dokuchaieva. 1816–2006: narys* [Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev. 1816–2006: essay]. Kharkiv: Kharkiv. nats. ahrar. un-t im. V. V. Dokuchaieva. 367. [in Ukrainian].

8. Golikova, O. M., Kravcov, A. I. and Kirichok, R. I. (2011). *Istoriya Harkivs'kogo nacional'nogo agrarnogo universitetu imeni V. V. Dokuchaeva* [History of Kharkiv National University of Agriculture named after V. V. Dokuchaiev]. Kharkiv: Kharkiv. nats. ahrar. un-t im. V. V. Dokuchaieva. 544. [in Ukrainian].

9. Moskalov, B. H. (2005). *Profesor O. O. Alov i sprava kharkivskykh profesoriv* [Professor OO Alov and the case of Kharkiv professors]. *Reabilitovani istoriieiu. Kharkivska oblast. Knyha persha* [Rehabilitated by history. Kharkiv region. Book one]. Kyiv; Kharkiv: Oryhinal. 97–103.

10. *Kharkivskiy ordena Trudovoho Chervonoho Prapora silskohospodarskyi instytut im. V. V. Dokuchaieva* [Kharkov Order of the Red Banner of Labor Agricultural Institute named after V. V. Dokuchaeva]. *DAKhO*, f. P-1148, od. zb. 1535, 1922–1966 rr. [in Russian].

11. *Kharkivskiy instytut mekhanizatsii ta elektryfikatsii silskoho hospodarstva* [Kharkiv Institute of Mechanization and Electrification of Agriculture]. *DAKhO*, f. P-5945, od. zb. 867, 1930–1971 rr. [in Russian].

12. *Derzhavnyi ahropromyslovyi Komitet Ukrainskoi RSR (Derzhahroprom), m. Kyiv* [State Agro-Industrial Committee of the Ukrainian SSR (Derzhagroprom), Kyiv]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy)*, f. 27, od. zb. 67402, 1919–1991 rr. [in Russian].

13. *Ministerstvo narodnoi osvity URSS* [Ministry of Education of the USSR]. *TsDAVO Ukrainy*. f. 166, od. zb. 41700, 1918–2003 rr. [in Russian].

14. *Kak lomali NEP*. (2000). *Stenogrammyi plenumov TsK VKP (b) 1928–1929 gg. V 5-ti t. Tom 2. Plenum TsK VKP (b) 4–12 iyulya 1928 g.* [How the NEP was broken. Transcripts of the plenums of the Central Committee of the CPSU (b) 1928–1929. In 5 volumes. Volume 2. Plenum of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks, July 4–12, 1928]. Moscow. 719. [in Russian].

15. *Kak lomali NEP*. (2000). *Stenogrammyi plenumov TsK VKP (b) 1928–1929 gg. V 5-ti t. Tom 5. Plenum TsK VKP (b) 10–17 noyabrya 1929 g.* [How the NEP was broken. Transcripts of the plenums of the Central Committee of the CPSU (b) 1928–1929. In 5 volumes. Volume 5. Plenum of the Central Committee of the CPSU (b) November 10–17, 1929]. Moscow. 703. [in Russian].

16. *Postanovlenie TsIK i SNK SSSR «O reorganizatsii vysshih uchebnykh zavedeniy, tehnikumov i rabochih fakultetov»* [Resolution of the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the USSR «On the

reorganization of higher educational institutions, technical schools and workers faculties»]. *Sobranie zakonov i rasporyazheniy Raboche-Krestyanskogo Pravitelstva SSSR za 1930 god.* [Collection of laws and orders of the Workers 'and Peasants' Government of the USSR for 1930]. <https://istmat.info/node/49953> (last accessed: 05.11.2020). [in Russian].

17. *Sotsialisticheskoe zemledelie: gazeta (29 sichnia 1930 r. – 2 kvitnia 1953 r.). 1930. 1 avgusta* [Socialist agriculture: newspaper (January 29, 1930 – April 2, 1953)]. 1930. August 1. [in Russian].

18. Pavlyukov, A. E. (2007). *Ezhov. Biografiya.* [Yezhov. Biography]. Moscow: Zakharov. 576. [in Russian].

19. Ageev, A. I. (2018). *Nikolay Kondratev: v zhernovah istorii* [Nikolay Kondratyev: in the millstones of history]. *Kondratevskie volnyi: k 125-letiyu so dnya rozhdeniya ND Kondrateva: ezhegodnik* [Kondratieff Waves: to the 125th Anniversary of the Birth of ND Kondratiev: Yearbook]. Volgograd: Uchitel. 68–83. [in Russian].

20. Ezhov, N. I. (1930). *Kondratevshchina v borbe za kadryi* [Kondratyevshchina in the Struggle for Personnel]. *Sotsialisticheskaya rekonstruktsiya selskogo hozyaystva* [Socialist reconstruction of agriculture]. 9–10. 1–12. [in Russian].

21. *Sprava «Ukrainskoi filii Trudovoi selianskoi partii».* [The case of the «Ukrainian branch of the Labor Peasant Party»]. *Zb. dokumentiv i materialiv* [Collection of documents and materials]. Kyiv: Holovna redkolehiia «Reabilitovani istoriieiu. 2010. 368. [in Ukrainian].

22. Melnyk, O. P. (2016). *Do 200-richchia navchalno-naukovoho instytutu lisovoho i sadovo-parkovoho hospodarstva NUBiP Ukrainy* [Up to 200 years of the scientific and scientific institute of the forest and garden-park state NUBiP of Ukraine]. *Univ. kurier* [University courier]. February 20. <http://nubip.edu.ua/node/19813> (last accessed: 31.01.2020). [in Ukrainian].

Рецензент:

**Салата Г. В., д.і.н., доцент
Махінько А.І., к.і.н.**

Надійшла до редакції 29.11.2020 р.